

Sayı: 23 Güz 2018

Ankara

SAHİBİ/ Owner

Avrasya Yazarlar Birliği adına
Yakup ÖMEROĞLU

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/

Editorial Director

Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

EDİTÖR/

Editor

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCILARI/

Vice Editors

Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA

Prof. Dr. Feyzi ERSOY

Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU

Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILDIZ

YAYIN DANIŞMA KURULU/Editorial Advisory Board

Prof. Dr. Ferruh AĞCA • Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ • Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH • Prof. Dr. Sema BARUTÇU ÖZÖNDER • Prof. Dr. Tsendiin BATTULGA • Prof. Dr. Nergis BIRAY • Prof. Dr. Uwe BLÄSING • Prof. Dr. Ahmet BURAN • Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU • Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA • Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL • Prof. Dr. Nurettin DEMİR • Prof. Dr. Feyzi ERSOY • Prof. Dr. Nikolay Ivanoviç YEGEROV • Prof. Dr. Marcel ERDAL • Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ • Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY • Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN • Prof. Dr. Ayşe İLKER • Prof. Dr. Henryk JANKOWSKI • Prof. Dr. Mehmet KARA • Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ • Prof. Dr. Leylâ KARAHAHAN • Prof. Dr. Yakup KARASOY • Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU • Prof. Dr. Ceval KAYA • Prof. Dr. M. Fatih KIRIŞÇIOĞLU • Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ • Prof. Dr. Mustafa ÖNER • Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN • Prof. Dr. Çetin PEKACAR • Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA • Prof. Dr. Marek STACHOWSKI • Prof. Dr. Vahit TÜRK • Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA • Prof. Dr. Zühal YÜKSEL • Prof. Dr. Ercan ALKAYA • Prof. Dr. Erhan AYDIN • Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY • Doç. Dr. Akartürk KARAHAHAN • Dr. Öğr. Üyesi Ferhat TAMİR

YAZI KURULU/Executive Board

Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA • Prof. Dr. Feyzi ERSOY • Prof. Dr. Figen GÜNER DİLEK • Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU • Doç. Dr. Gülcan ÇOLAK • Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY • Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM • Dr. Öğr. Üyesi Hakan AKCA • Dr. Öğr. Üyesi Savaş YELOK

2018 YILI (22 ve 23. SAYI) HAKEMLERİ/2018 Year (22 and 23. Numbers) Referees

Prof. Dr. A. Deniz ABİK • Prof. Dr. Ferruh AĞCA • Prof. Dr. Ercan ALKAYA • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH • Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU • Prof. Dr. Erhan AYDIN • Prof. Dr. Ahmet BURAN • Prof. Dr. Meyhibe COŞAR • Prof. Dr. Musa DUMAN • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN • Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ • Prof. Dr. Feyzi ERSOY • Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU • Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY • Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN • Prof. Dr. Ayşe İLKER • Prof. Dr. Leylâ KARAHAHAN • Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN • Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU • Prof. Dr. Zeki KAYMAZ • Prof. Dr. M. Fatih KIRIŞÇIOĞLU • Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU • Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK • Prof. Dr. Çetin PEKACAR • Prof. Dr. Gülden SAĞOL • Prof. Dr. Serkan ŞEN • Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA • Prof. Dr. Musa YILDIZ • Doç. Dr. Fatih BAKIRCI • Doç. Dr. Gülcan ÇOLAK • Doç. Dr. Murat ELMALİ • Doç. Dr. Galip GÜNER • Doç. Dr. Gökhan ÖLKER • Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY • Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM • Doç. Dr. Özlem DENİZ YILMAZ • Dr. Öğr. Üye. Hakan AYDEMİR • Dr. Öğr. Üye. Gönül ERDEM NAS • Dr. Öğr. Üye. Ali İLGİN • Dr. Öğr. Üye. Uluhan ÖZALAN • Dr. Öğr. Üye. Ridvan ÖZTÜRK

DÜZELTİ/Redaction

Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA

Prof. Dr. Feyzi ERSOY

Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU

Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILDIZ

İNGİLİZCE DANIŞMANI/

English Language Consultant

Dr. Öğr. Üyesi Uluhan ÖZALAN

WEB SAYFASI SORUMLULARI/

Web page designers

Arş. Gör. Dr. Musa SALAN • Arş. Gör. B. Yavuz PEKACAR

YÖNETİM MERKEZİ/Management Center

Sakarya Mahallesi Göztepe Sokak No: 5/A Altındağ/ANKARA

İLETİŞİM BİLGİLERİ/Correspondence Address

e-posta: dilarastirmalari@gmail.com

web sayfası: www.dilarastirmalari.com

ABONELİK/Subscription

Fiyatı: 30 TL

Yurt içi Yıllık Abone Bedeli: 60 TL

Kurumsal Abone Bedeli: 130 TL

T.C. Ziraat Bankası Başkent Şubesi

Şube Kodu:1683, Hesap No: 47095325-5001

Posta Çeki Hesabı: Avrasya Yazarlar Birliği

No: 53 23 008, e-posta: kardeskalemler@gmail.com

YAYIN TÜRÜ/Type of publication

Uluslararası Hakemli Süreli (Altı Aylık) Yayındır.

TASARIM/Design by

İbrahim Sağlam +90 532 460 96 41

BASKI/Printed by

Ankara Ofset Basım Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.

Büyük Sanayi 1. Cadde Necatibey İşhanı

Alt kat No: 93 İskitler-Ankara

Tel: +90 312 384 50 63

Sertifika No: 17937

• **Dil Araştırmaları**, ULAKBİM SOSYAL BİLİMLER VERİ TABANI (SBVT), EBSCO PUBLISHING, MLA, ASOS index ve Araştırma tarafından taranmaktadır.

İÇİNDEKİLER / Contents

Dil Araştırmaları, Güz 2018/23

MAKALELER / Articles

TÜRKÇEDE EŞ SESLİ SON ÇEKİM EDATİ <i>bile</i> VE KUVVETLENDİRME EDATİ <i>bile</i>	7
<i>The Homonym Postposition bile “with” and Conjunction bile “even” in Turkish</i> Mustafa ÖNER	
DİLİN KÖKENİ ARAYIŞLARI 3: HAYVAN İLETİŞİMİ-I.....	23
<i>The Search for the Origin of Language 3: Animal Communication-I</i> Caner KERİMOĞLU	
TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ANALİTİK FİİL ŞEKİLLERİ-I.....	57
<i>Analytic Verbal Forms in Turkey Turkish-I</i> Mehman MUSAOĞLU - Fatih KIRIŞÇIOĞLU - E.V. KRAİNİUCHENKO	
DİVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK, ALİ EMİRİ EFENDİ’Yİ NASIL BULDU?	79
<i>How did Divânu Lugâtî’-Türk find the Ali Emiri Efendi?</i> Feyzi ERSOY	
RUS VE TÜRK DİL BİLİMİNDE ÇATI (DIATHESIS) KAVRAMI ÜZERİNE	95
<i>On the Concept of Voice (Diathesis) in Russian and Turkish Linguistics</i> Viktor G. GUZEV - Özlem DENİZ YILMAZ	
MEMLÛK-KIPÇAK SÖZLÜK VE GRAMERLERİNDE KİŞİ ADLARI.....	103
<i>Anthroponyms at Mamluk-Kipchak Dictionaries and Grammars</i> Galip GÜNER	
XUANZANG BİYOGRAFİSİ’NDEKİ ÇİNCE SÖZLERİN SINIFLANDIRILMASI	123
<i>Classification of Chinese Words in The Xuanzang Biography</i> Hacer TOKYÜREK	
KUTADGU BİLİĞ’DE GEÇEN İKİ MATEMATİK TERİMİ HAKKINDA: <i>cebr ü muqâbel(e)</i> ve ‘<i>aded cezri</i>’.....	159
<i>On Two Mathematics Terms in the Kutadgu Bilig: Jabr U Muqâbal(a) and ‘aded Jazri</i> Şermin KALAFAT	
MEMLÛK TÜRKÇESİ BİR KIPÇAK LEHÇESİ MİDİR?	173
<i>Is the Mamluk Turkic a Kipchak Dialect?</i> Abdulkadir ÖZTÜRK	
AZERBAIJAN VE TÜRKMEN TÜRKÇESİ GRAMER ÇALIŞMALARINDA EKLERİN TASNİFİ MESELESİ	205
<i>The Classification Issue of Suffixes in Azerbaijan and Turkmen Turkish Grammar Studies</i> Tuna BEŞEN DELİCE	
TÜRK DİLİNİN /ɣ/ SESİNİN BATI RUMELİ AĞIZLARINDAKİ DURUMU	223
<i>Situation of Turkish Language’s /ɣ/ Sound in Western Rumelian Dialects</i> Alpay İÇÇİ	
BİR İKONLAŞMA ÖRNEĞİ OLARAK KİTÂBÜ’L- ‘ACÂİBÜ’-L GARÂİB’DE BİRLEŞİK FİİLLER.....	259
<i>Compound Verbs as Examples of Iconization in Kitâbü’l- ‘Acâibü’-l Garâib</i> Betül BÜLBÜL OĞUZ	
ABDALS of ANAMUR: A COMMUNITY EXCLUDED WITH REGARD to ITS LANGUAGE, BELIEF and IDENTITY	275
<i>Dil, İnanç ve Kimlik Bakımından Dışlanan Bir Topluluk: Anamur Abdalları</i> Gönül ERDEM NAS	
DİYALEKTOLOJİK BÜTÜNLÜKTEN KOPAN GÖÇMEN AĞIZLAR ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR	289
<i>Studies on Migrant Dialects Separated from Dialectological Integrity</i> Serpil ERSÖZ	
KLİTİK KAVRAMI VE TÜRKÇEDE KLİTİKLER-I.....	299
<i>Concept of Clitic and Clitics in Turkish</i> Selcen KOCA	

İÇİNDEKİLER / Contents

Dil Araştırmaları, Güz 2018/23

ÇEVİRİLER / Translations

TELAFFUZ EDİLEN KELİMENİN YAZILI BİÇİMİNİN ETKİSİ ÜZERİNE 319 (Orta Dönem Uygur Metinlerine Göre) Liliya TUGUSHEVA (Çev. Ali ÇELİK)	
---	--

DEĞERLENDİRME VE TANITIMLAR / Reviews

CODEX CUMANICUS 325 ARGUNŞAH, Mustafa, GÜNER Galip (2015). Codex Cumanicus, İstanbul: Kesit Yayınları, 1079 s., ISBN: 9786059100595. Muhammed DORUK	
KİTÂB-I MUKADDİME-İ EBU'L-LEYSİ'S-SEMERKANDÎ 330 ÖZKAN Abdurrahman (2018). Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindi, Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler-Tıpkıbasım, Palet Yayınları, Konya, 275 s. ISBN 978-605-2338-60-5 Ayşe KILIÇ	
TOPLUMSAL DİLBİLİME GİRİŞ (UYGULAMALI ÖRNEKLERİYLE) 334 SELEN, Nevin (1989). Toplumsal Dilbilime Girişi (Uygulamalı Örnekleriyle) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 76 s. ISBN: 975-06-0026-6 Yudum KIRMIZI	
DERBENDNÂME 344 PELER, Gökçe Yükselen (2017). Derbendnâme, İstanbul: Kesit Yayınları, 342 s., ISBN: 978-605-9408-46-2. Saffet YILMAZ	

KAYBETTİKLERİMİZ / Necrology

PROF. DR. VİTALİY İVANOVİÇ SERGEYEV'İ KAYBETTİK 351 Sinan GÜZEL	
--	--

RUS VE TÜRK DİL BİLİMİNDE ÇATI (DIATHESIS) KAVRAMI ÜZERİNE

On the Concept of Voice (Diathesis) in Russian and Turkish Linguistics

Viktor G. GUZEV*

Özlem DENİZ YILMAZ*

Dil Araştırmaları, Güz 2018/23: 95-102

Öz: Rus dil biliminde XX. asrın ilk yarısında V. V. Vinogradov çatı kavramını ele alıp etraflıca incelemiş ve genelleştirmiştir. Gerçekte bu kavram Rus dil biliminde yeni değildir, eski dönemlerden beri bilinmektedir. Rusya’da çatı kavramından ilk kez Meletij Smotriskiy (1577-1633) söz etmiş ve gramerinde bunu işlemiştir.

Çatı terimi, Yunanca diathesis kelimesi ile ilgilidir. Bu dilde söz konusu kelime, “eylem (hareket)” ile “eden (fâil)” arasındaki bağıntıları bildirmek için kullanılmıştır. Rusçada çatı kavramı da bu yönde şekillenmiş ve kabul görmüştür.

Ancak geçen süre zarfında dil biliminde bu terimin içeriğine dair farklı görüşler, farklı anlayışlar da ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada çatı, eylem ile nesneler/varlıklar arasında belirli tür bağıntıları morfolojik yolla ileten fiil şekilleri kabul edilmektedir. Çalışmada Rusçada sadece iki, yani etken ve genel (“dönüşlü”) çatının, Türkçede ise dönüşlü, işteş, edilgen ve ettirgen olmak üzere dört çatının bulunduğu ve bu çatıların, söz konusu dillerde çatı ulamını oluşturduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: kelime çekimi, fiil çekimi ulamları, fiil çekimi ekleri, çatı ulamı, çatı ekleri, çatı.

Abstract: The concept of voice was thoroughly analyzed and generalized in the first half of the 20th century by Russian linguist V. V. Vinogradov. Actually, this concept is not new for Russian linguistics. The first who developed it in his grammar work was Meletij Smotriskij (1577-1633).

The term voice is related to the Greek word diathesis. In Greek the word was used to denote the relationship between “action” and “agent”. In Russian the concept also has been developed and accepted in that direction.

However, different approaches to the content of the term have developed with time. In this article, the term voice is accepted as verbal morphological forms which signify specific relations between actions and objects. It is proposed that there are only two voices (active and general (“reflexive”) voices) in Russian and four voices (reflexive, reciprocal, passive and causative voices) in Turkish and that these voices make up the category of voice in the languages.

Keywords: inflection, verbal inflectional categories, verbal inflectional suffixes, category of voice, voice suffixes, voice.

* Prof. Dr., St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Doğu (Şarkiyat Fakültesi, Türk Filolojisi Bölümü, St.Petersburg/RUSYA, vgguzev@gmail.com. Gönderim Tarihi: 06.01.2018 / Kabul Tarihi: 18.10.2018

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE, ozlem.yilmaz@marmara.edu.tr, ozlemyilmaz_spb@hotmail.com. Gönderim Tarihi: 06.01.2018 / Kabul Tarihi: 18.10.2018

XX. asrın ilk yarısında çatı kavramı,¹ Akademisyen V. V. Vinogradov tarafından ele alınıp etraflıca incelenmiş ve genelleştirilmiştir. Gerçekte bu kavram, Rus dil biliminde yeni değildir, eski dönemlerden beri bilinmektedir. Rusya’da bu kavramdan ilk kez Meletiy Smotritskiy (1577-1633) bahseder. Onun gramerinde çatı kavramı öğreti hâline getirilip geliştirilmiştir. *Çatı* (Rus. *заголо* [zalog]) terimi, Yunanca *diathesis* kelimesi ile ilgilidir. Bu dilde söz konusu kelime, nesnel gerçeklikteki “eylem (hareket)” ile “eden (fâil)” arasındaki bağıntıların karşılayıcısıdır. Rusçada çatı ulamı kavramı da bu yönde şekillenmiş ve kabul görmüştür. Ancak geçen süre zarfında dil biliminde söz konusu terimin içerik ve işlevlerine ilişkin farklı görüşler, çelişkili anlayışlar da doğmuştur (Vinogradov 1972: 476-511).

Günümüze dek Rusçanın gramerlerinde çatı kavramının tarihsel gelişimi üzerine yapılan araştırmalar, bu kavramın dilin anlamlar sistemi içinde yer aldığı, diğer kavramlarla bağıntılı olduğu ve bu nedenle birlikte incelenmeleri gerektiği görüşünü öne çıkarmaktadır. Ancak teorik dil çalışmalarının bulguları ışığında derinlik kazanan çatı kavramı, Jan Baudouin de Courtenay/İvan A. Boduen de Kurtene’nin (1845-1929) dil bilimi alanındaki buluşlarıyla yakından ilgili değildir. Baudouin öğretisinin gereğince anlaşılamamış olması nedeniyle bazı dilciler tarafından söz konusu buluşların göz ardı edildiği, bu tutumun günümüzde dahi devam etmesinden kaynaklanan ihmallerin olduğu burada ifade edilmelidir. Bizce Baudouin öğretisi bilinmeden çatı kavramı doğru bir şekilde anlaşılamaz.

Bilindiği gibi, Baudouin de Courtenay’nin köklü buluşlarının başında (genellikle Ferdinand de Saussure ile ilişkilendirilen ya da ona atfedilen) *dil (dil sistemi)* ile *söz (söylev)* olgusunun farklı alanlar olduğu ve ayrı ayrı incelenmeleri gerektiği anlayışı yer almaktadır (Boduen de Kurtene 1963: 67-95). Bu görüş, çağdaş dil biliminde dilin kavramlar sisteminin kuruluşuna yansımıştır. Buna göre *dil (dil sistemi)*, “dilleşmiş” (J. Baudouin de Courtenay) düşünme ediminin bir kısmı, bildirişim etkinliğinin ayrılmaz, ideal mekanizması olan bir bilmedir. *Söz* ise, konuşanlarca anlatılanı/manayı temsil etmek, bildirişim gereksinimini karşılamak için kullanılan maddi bir gösterge (kelime) ya da (çoğunlukla) göstergeler dizisidir (Mel’nikov 1978a: 32-51). Öte yandan dünya unsurlarının (nesne/varlık, nitelik/vasıf ya da bağıntı/sirkonstansların), bildirişim amacıyla uyumlu hâle getirilmiş soyut yansıması, soyut imgesi niteliğinde kabul edilen *anlam (semantem)* kavramı ile bildirişim eyleminde vericiden alıcıya aktarılan düşünme içeriği arasındaki temel farkların, bilginlerin çoğu tarafından bugüne değin görülememesi bir eksikliktir. Bizce işlek çatı şekilleri ile kalıplaşmış/lekseleşmiş oluşumlar, çatı anlamları ile onlar tarafından iletilen herhangi bir düşünme içeriği (anlatılan, mana) arasında fark gözetilmemesi ve de çatı anlamlarının, fiil gövdelerinin anlamlarına ya da “cümlelerin anlamı”na bağlı olduğu kabulü, dil içi anlam ile sözdeki anlatılanların karıştırılmasının birer tezahürleridir (Örneğin bk. Meşçaninov 1948: 118-134).

Dil biliminde Baudouin öğretisinin dikkate alınmaması nedeniyle ortaya çıkan görüş ayrılıkları bu kadarla da sınırlı değildir. Örneğin, lekse üretimi ile kelime çekimi alanında morfoloji ve söz diziminin yapı birimlerine ilişkin geleneksel, eskimiş kavramlara bağlı kalınması, özellikle de dönüşlü çatılar ile dönüşlü olmayan

1 Türkçe dil bilimi terimleri kaynağı olarak kullanılan eserler: Korkmaz 1992; Vardar vd. 2002; Korkmaz 2003.

fiiller arasındaki ilişkilerin yorumlanmasında dil bilimcileri çıkmazlara sürüklemiş, doğru yönde atılması gereken adımları geciktirmiş ve bu ikilem, beklenen ilerleyişin gelişmesine engel olmuştur.

Çağdaş dil araştırmacılarının eserleri incelendiğinde Baudouin de Courtenay'nin teorik mirasına gereğince sahip çıkılmadığı kaygıyla gözlemlenir. Gerçi sonraki yıllarda Baudouin öğretisini geliştirme gayretleri de görülmektedir. Bu hususta “dil (sistemi)” kavramına yönelik görüşlerinden dolayı L. V. Şçerba'nın adı öncelikle anılmalıdır. Ayrıca söz alanında şekil çekimleyici oluşumlar esasında geliştirilen “kelime şekli” kavramı (Smirnitkiy 1952: 182-203); dil sisteminin en küçük, iki taraflı, anlamlı birimleri için geliştirilen “monem” kavramı (Martinet 1960 : 19-21; Mel'nikov 1978b: 255); dil içinde/dil sisteminde morfolojinin yapı birimlerini temsil eden “gramer şekli” (Reformatskiy 1996: 261) ve bunlar gibi zaman zaman öne çıkan yeni teorik arayışların dil biliminin gerektirdiği seviyede bilimselliğe ve yaygınlığa haiz oldukları memnuniyet vericidir.

Akademisyen Vinogradov'un belirttiği üzere, çağdaş Rusçada çatı ulamının, *одевать+ся* [odevat'+sya] “giyinmek” örneğinde görüldüğü gibi, *-ся* [-sya] ekini barındırması, hem de aynı fiilin dönüşlü olmayan, yani söz konusu eki içermeyen (*одевать* [odevat'] “giydirmek”) biçiminin bulunması, teknik araçların, diğer bir deyişle dış şekillerin farklılığından kaynaklanır (1972: 494). Rus dil biliminde “dönüşlü fiiller” topluluğu, işlek çatı bağıntısı anlamını ileten fiil kelime şekillerinin yanı sıra, *-ся* ekine sahip oldukları hâlde dönüşlü çatıyla ilgisi olmayan (Örneğin aşağıda “orta” ve “ortak çatı” şekli olarak verilen oluşumlar) çok sayıda bağımsız fiil leksemını kapsayan ve öznel anlatılanları temsil etme yetisine sahip olan bir topluluktur. Bu durumun gözden uzak tutulmaması gerekmektedir. Nitekim Vinogradov, Rusçadaki çatı ulamını leksik ve gramatik olayların, farklı cinsten oluşumların bir “yumağı” olarak karakterize etmiştir (1972: 501).

Görüşümüze göre bu karmaşık sorunlar yumağı, gramer teorisi mükemmelleştikçe, eylemlerle nesneler arasındaki bağıntılar hakkındaki bilgi iletimi aydınlandıkça, farklı dillerdeki araçlar öğrenildikçe adım adım çözülecektir.

Şimdilerde Rusçadaki çatılar üzerine tek değil, birden çok farklı görüş hâkimdir. Vinogradov, Rusçadaki fiillerin, gövde şekliyle “dönüşlülük” ekli şekilleri arasındaki karşılıklı bağıntıları, açmak gerekirse eylemle edeni (fâili) veya edileni (mefûlü, objesi) arasındaki ilişkileri yansıtan “*ortak kavramın nüanslarını*” dile getirme işlevinin bulunduğunu tahmin etmiştir (1972: 494). Görüşümüze göre bu çok verimli ve akla yatkın tahmin, şöyle bir anlayışın biçimlenmesine zemin hazırlamıştır: Dönüşlü, işteş ve edilgen bağıntıların zihinsel yansımaları/imgeleri birbirine yakın, bir türden olması nedeniyle *ortak/tek bir dil anlamı* ile karşılanabilir. Şu hâlde Rusçada sadece iki, yani *etken* ve “*dönüşlü*” -Buna *genel çatı* dersek bizce daha doğru olur- çatı şeklinin varlığından söz etmek gerektiğini itiraf etmeliyiz. Bunun karşısı en yaygın görüşe göre ise, “dönüşlü fiiller”in içeriğinde (Latince ve diğer Hint-Avrupa dillerinde bilinen çatılarca) ifade edilen bilgiye (Örneğin bk. İsaçenko 1960: 345-408) dayanılarak Rusçada “dönüşlü”, “işteş” ve “edilgen çatılar” tespit edilmiştir (Axmanova 2007: 152-154).

Yine Rusçada Hint-Avrupa (bükünlü, çekimli) dillerine özgü *sıfır morfem* (görevsel sıfır, anlamlı yokluk) bulunduğundan hareketle sıfır morfemle temsil edilen ve eylemle bağıntıda olan nesnenin, söz konusu eylemin edeni olduğunu bildiren *etken çatı*nın bulunduğu kabul edilir: ör. *Заяц ест* [Zayats yest] “Tavşan, yiyor”.

Bizce Rusçada *genel* (“dönüşlü”) *çatı*nın sahip olduğu *tek anlam* aracılığıyla aşağıda sözü edilen, eylem ile nesne arasındaki şu bağıntılar dile getirilir:

1. *Dönüşlü bağıntı*: Edenin gerçekleştirdiği eylemin herhangi bir surette kendisini etkilediği, edenin, bu eylemle ya dolaysız (*Он одевает+ся* [On odevayet+syat] “Giyiniyor”) ya da dolaylı olarak (*Он прогуливает+ся* [On progulivayet+syat] “Geziniyor”) bağıntıda olması.
2. *İşteş bağıntı*: Eylemin, birden fazla eden ile bağıntılı olduğu (ör. *встречать+ся* [vstreçat'+syat] “buluşmak”, *общать+ся* [obşçat'+syat] “görüşmek”, *драть+ся* [drat'+syat] “dövüşmek; savaşmak”).
3. *Edilgen bağıntı*: Eylemle ilgili olan nesnenin, eylemin edileni olduğu (*Работа выполняет+ся лучшими мастерами* [Rabota vıpolnyayet+syat luçşimi masterami] “Çalışma, en iyi ustalar tarafından yerine getiriliyor”). Edilgen bağıntı, Rusçada bitimli (finit) fiil şekilleriyle nispeten sınırlı ölçüde dile getirilir. Buna karşılık ortaç ve ulaçlarla verimli olarak aktarılır (Grammatika russkogo yazıkı. Tom I. Fonetika i morfologiya 1960: 502-504).

Rus dil biliminde kabul gören diğer iki, yani “orta (medial)” ve “ortak (müşterek) çatı” kelime şekli olarak yorumlanan oluşumlar, bizce çatı değildir. Bunlar leksemleşmiş bağımsız fiillerdir.

Orta “çatı”, varlığın iç veya dış durumunun değiştiğini bildiren fiil şekli olarak yorumlanır: ör. *Дом обрушил+ся* [Dom obruşil+syat] “Ev (kendiliğinden) yıkıldı”, *Ребёнок родил+ся* [Rebyonok rodil+syat] “Bebek doğdu” (Örneğin bk. Vinogradov 1972: 253-258, 267-290; Benvenist 1974: 188). Oysa *падать* [padat'] “düşmek”, *вставать* [vstavat'] “kalkmak”, *просыпаться* [prosıpat'syat] “uyanmak” vb. örneklerdeki bilgi içeriği, çatı kavramıyla ilgisi olmayan fiiller tarafından da dile getirilebilir. Görüldüğü gibi, orta fiilin anlamı, eylemle nesne arasındaki bağıntıları yansıtmadığı için çatı anlamı olarak yorumlanamaz (Başka görüş için bk. Benvenist 1974: 184-191).

Ortak “çatı”, kişinin iç durumunu ya da onun öznel eylemini ileten fiil şekli olarak kabul edilir: *волновать+ся* [volnovat'+syat] “heyecanlanmak”, *боять+ся* [boyat'+syat] “korkmak”, *смеяться+ся* [smeyat'+syat] “gülmek” (Axmanova 2007: 153). Birincisi, böylesi oluşumlar, anlamsal içerikleriyle *переживать* [perejivat'] “merak etmek, endişelenmek”, *горевать* [gorevat'] “kederlenmek, üzülme”, *дрожать* [drojat'] “titremek” vb. kelime şekli olmayan fiiller dizisinde işlev görürler ve çatı şekli olarak değil, leksem niteliğinde yorumlanabilirler. İkincisi, F. F. Fortunatov’un da belirttiği üzere, Rusçada kendisinden “dönüşlü fiil” üretilen gövde (**боять*, **смеяться*) yok ise çağdaş dildeki *боять+ся*, *смеяться+ся* gibi birimler de çatı şekli kabul edilemez (Fortunatov’dan aktaran Vinogradov 1972: 482-483).

Böylelikle Rus dil biliminde “dönüşlü fiiller” terimi, dönüşlü, işteş ve edilgen bağıntıları ileten çatı oluşumlarının yanı sıra, *дивиться* [divit'syat] “hayranlıkla, hayretle

bakmak”, *догадываться* [dogadıvat’sya] “sezmek, tahmin etmek”, *подниматься* [podnimat’sya] “(yukarı) çıkmak, yükselmek”, *рыться* [rıť’sya] “eşmek, eşelemek”, *ухитряться* [uxitryat’sya] “zor olan, hüner gerektiren bir işi kurnazlıkla başarmak” gibi *-ся* ekine sahip olup çatıyla ilgisi olmayan çok sayıda müstakil fiil leksemini kapsayan bir kavramı temsil eder.

Rusçadaki çatıdan farklı olarak Türkçedeki dört çatının -Bizce Türkçede etken çatı yoktur- her birisinin dış, yani teknik yönden özelliği, açık seçiktir. Her bir şekil, dil dizgesinde belirgin olarak kendi öz morfemine, söz alanında ise bir eke sahiptir: *Dönüşlü çatı* morfemi *-(İ)n*, *işteş çatı* morfemi *-(İ)ş*, *edilgen çatı* morfemi *-(İ)n* ve *-(İ)l*, *ettirgen çatı* morfemi ise *-DİR* ve *-t’* dir.

Türkçede etken çatı konusunda şu husus göz önünde bulundurulmalıdır. V. G. Guzev, D. M. Nasilov, D. İ. Yelovkov ve V. B. Kaseviç, Türkçenin kuruluşunda şu özelliğin bulunduğu kanaat getirmişlerdir: Söz alanında kullanılacak ek mevcut değil ise dil sisteminin morfoloji alt sisteminde de söz konusu şekil (yani morfem) yoktur (Guzev - Nasilov 1975: 98-111; Yelovkov - Kaseviç 1979: 71-77). Kanaatimizce çatı ekinden yoksun fiil gövdesi, hiçbir çatı bilgisini dile getirmez, diğer bir deyişle çatı bağıntısını iletmeye ilgisiz/yetkisizdir (*irrelevant*) ya da tersine herhangi bir bağıntıyı aktarabilir: *Göçtük yurdu kadri konduk yurtta bilinir* (Aksoy [t.y.]: 288); *içecek su*; *Oturacak yerim yok* vb. Verilen örneklerde eylemle bağıntıda bulunan nesne olan *yurt* ve *su*, eylemin edeni değil, edileni; *yer* ise eylemin geçtiği mekân rolünde faaliyet gösterir. Oysa Türkçede sıfır morfem ile iletilen etken çatının bulunduğunu ileri sürebilmek için maddi ekin olmaması ve bunun her zaman *belirli, somut bir bağıntıyı* (yani eylemle bağıntıda olan nesnenin, söz konusu eylemin edeni olduğunu) iletiliyor olması gerekir. Dolayısıyla “ilgisiz/yetkisiz olma” ile (sıfır morfem ile bildirilen) “işaretili olma” birbirleriyle karıştırılmamalıdır.

Nesne ve eylem (süreç) bağıntılarında söz dizimsel öznenin (süjenin) eden olarak algılanması (ör. *Tavşan yiyor*, *Ders başladı*, *Öğrenciler geldi* vb.), Türk dünya görüşü açısından gramer yöntemiyle ifade edilmesine ihtiyaç duyulmayan doğal bir olgudur. Hem de yukarıda söylendiği gibi, Türkçede morfemsiz leksemin gramer şekli olamaması, bu dilde etken çatının bulunmadığına delalet eder.

Türkçede bulunan çatılara gelince, *dönüşlü çatı*, bazı diğer dillerde olduğu gibi, eylemle edeni olan nesne arasında edenlik ilişkisinden başka, edene yönelik diğer/ilâve bir (dolaysız veya dolaylı) bağıntının da bulunduğunu ileten anlama sahip fiil şeklidir. Başka bir deyişle bu çatı, fâilin yerine getirdiği eylemin herhangi bir surette kendisini etkilediğini, kendisine döndüğünü/değdiğini bildiren fiil şeklidir: *Çocuk giy+in+iyor*, *Çocuk gez+in+iyor* vb.

İşteş çatı, eylemin birden fazla edeni olduğunu bildiren anlama sahip fiil şeklidir: *Çocuklar çimenlerde koş+uş+tular* (Vasf Öngören).

Edilgen çatı, bazı diğer (örneğin, Bulgarca, Rusça, çağdaş Almanca, Fransızca) dillerde olduğu gibi, bir değil, iki anlama sahip dil aracıdır: 1) Eylemle ilgili olan nesnenin, eylemin edeni değil, edileni olduğunu bildiren anlam (*Koyun ye+r* ve *Koyun ye+n+ir* tipindeki örneklerin karşılaştırılmasından ortaya çıkan anlam); 2) Konuşan tarafından eylemin edeninin, herhangi bir kişinin olabileceği soyut bir fâil tasarımı

niteliğinde düşünüldüğünü bildiren anlam (*Burada yüksek sesle konuş+ul+maz* örneğinde görüldüğü gibi). Dolayısıyla *edilgen çatı*, eylemle ilgili olan nesnenin, eden değil, edilen olduğunu ya da eylemin edeninin herhangi bir kişinin (meçhul) olabileceğini dile getiren fiil şekli sayılmalıdır.

Rusçada olmayan, buna karşılık Türkçede bulunan *ettirgen çatının* anlamı, eylemin, kendisini yerine getirmeye teşvik edilen bir nesne ile bağıntılı olduğunu bildiren anlamdır: *Bu hadise bana her şeyi unut+tur+du* örneğinde *unutmak* eylemi, bu eylemin gerçekleştirilmesine teşvik edilen (yani *bana* zamiri ile dile getirilen) nesne ile bağıntılıdır. Diğer bir deyişle *ettirgen çatı*, eylemin, bunun yapılmasına teşvik edilen varlıkla bağıntılı olduğunu bildiren fiil şeklidir.

Gözden geçirilen Türkçe dört çatı şekline iletilen beş anlamda bir ortak içerik vardır: O da, her anlamın, eylemle nesne arasındaki *belirli bir bağıntıyı* yansıtmayı ve iletmesidir. İşte bu ortak anlamsal içerik esasında söz konusu şekiller, *çatı ulamını* oluşturur.

Türkçede orta (medial) anlama sahip, fakat teknik açıdan farklı (yani dönüşlü, işteş ve edilgen) çatı kelime şekilleri (örneğin, *çırpınmak*, *dövünmek*, *kalkınmak*, *sıkışmak*, *tutuşmak*, *yatışmak*, *yıklmak*, *yorulmak* gibi) olan oluşumlar, Rusçadaki orta anlamlı oluşumlar gibi, çatı sayılamaz (Guzev 2015: 140-141). Bunlar dönüşlü, işteş ve edilgen çatı kelime şekillerinin kalıplaşması/lekseleşmesi ile oluşmuş orta (anlamlı) fiillerdir.

Rusça ve Türkçe çatıların karşılaştırılması, aşağıdaki görüşlerin oluşmasına yol açar:

Yapı bakımından farklı dillerin fiil şekilleri, *eylem ile nesne/varlık arasındaki kısmen aynı olan bağıntıları* (yani dönüşlü, işteş, edilgen) iletir.

Dillerde morfoloji aracılığıyla dile getirilen *farklı nesne – eylem bağıntıları* bulunur: Sıfır morfem de dâhil morfolojik araçlarla Türkçede iletilmeyip Rusçada aktarılan, *etkenlik*; Rusçada dile getirilmeyip Türkçede iletilen, *ettirgenlik bağıntıları* gibi.

Diğer dillerin malzemesine başvurulduğunda İngilizcede dönüşlü bağıntının sadece leksik yöntemle dile getirildiğine (yani dönüşlü çatının bulunmadığına); edilgen bağıntının iletilmesinde ise analitik edilgen çatı şeklinin (*He is loved by them* “Onlar tarafından sevilir”) işlev gördüğüne kanaat getirilir (Smiritskiy 1959: 264). Fransızcada hiç olmazsa dönüşlü [*Christophe s'enfoncé dans son lit ...* “Christophe yatağına büzülüyor/gömülüyor” (R. Rolland, *Jean-Christophe*)] ve edilgen [*Cette fois, il est fouetté*. “Bu kez [bebek] cezalandırılıyor” (R. Rolland, *Jean-Christophe*)] çatılar vardır. Aynı çatılar Almancada da bulunur: ör. *Ich rasiere mich* “Tıraş oluyorum” (dönüşlü bağıntı), *Wir versammeln uns* “Toplaşıyoruz” (işteş bağıntı); *Das Haus wird gebaut* “Ev yapılmaktadır/inşa edilmektedir” (edilgen çatı). Rusça’nın yakın akrabası olan Bulgarcada ise çatı mekanizması, Rusçadakinden farklı değildir: Genel çatı, üç bağıntıyı (dönüşlü, işteş ve edilgen bağıntıyı) dile getirir [ör. *Аз се бръсна*. “Tıraş oluyorum” (dönüşlü bağıntı), *Ние се събираме* “Toplaşıyoruz” (işteş bağıntı), *Къщата се строи* “Ev yapılmaktadır” (edilgen bağıntı)].

Birleşimli (sentetik) *ettirgen çatı*, sözü geçen dillerde yoktur. İngilizce ile Fransızcada analitik *ettirgen çatı* olarak yorumlanması mümkün, “yapmak” anlamlı

fiil ile ana içeriği ileten fiilden ibaret olan yapılar (İng. *make laugh*, Fr. *faire rire* “güldürmek”) kullanılır.

Kuruluş (yapı) bakımından farklı ve akraba olmayan dillerde *eylemler ile nesneler arasındaki aynı bağıntıların* yansıtılıp bunların morfolojik araçlarla ifade edilmesi ve de benzer araçların diğer Hint-Avrupa ve Türk dillerinde yer alması, bu olguların pek önemli bir dil evrenselliğine tanıklık eder.

Söylenenler ışığında şunu itiraf etmek gerekir: Ayrı dillerdeki çatı ulamlarının eş değerde yorumlanabilmesi için teorik dil bilimi, yapıca farklı dillerin malzemesine dayanan ve her geçen gün geliştirilmekte olan çatı şekli ve ulamı, çatı bağıntıları kavramlarını içeren genel çatı kuramına muhtaçtır.

Rusça ve Türkçe çatıların tahlili, çatı kavramının tarafımızdan daha önce kabul edilmiş olan yorumunu (Guzev 2015: 129) geliştirmeyi olanaklı kılıyor: Bizce çatı kavramını, sadece eylem ile nesneler arasındaki bağıntıları ileten dil araçları olarak tanımlamak, yeterli değildir. Çünkü eylem ile nesneler arasındaki bağıntılar, fiil geçişliliği ve yönetme/gerektirme tarafından da aktarılır. Dolayısıyla hal şekilleri (*kitab+ı oku-*, *ev+e gel-*, *resm+e bak-*), hal şekli + ilgeç yapıları da (*ev+e kadar yürü-*) göz önünde bulundurularak çatı kavramının yeniden işlenmesi gerekmektedir. Özetle, çatının, eylem ile varlıklar arasında sadece *belirli, somut* (yani *etken, dönüşlü, işteş, edilgen, ettirgen* gibi) *bağıntıları* ileten morfolojik fiil şekilleri olduğu kabul edilmelidir.

Kaynakça

- AXMANOVA, O. S. (2007). *Slovar' lingvističeskix terminov*, İzdaniye 4-ye, stereotipnoye, Moskva: “Dom Kniga”.
- AKSOY, Ömer Asım [t.y.]. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. II Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- BENVENİST, E. (1974). *Obşçaya lingvistika*, Moskva: İzdatel'stvo “Progress”.
- BODUEN de KURTENE, İ. A. (1963). *İzbranniye trudi po obşçemu yazikoznaniyu*, Tom II, Moskva: İzdatel'stvo AN SSSR.
- Grammatika russkogo yazıka. Tom I. Fonetika i morfologiya* (1960). Moskva: İzdatel'stvo AN SSSR.
- GUZEV, V. G. - D. M. NAŞİLOV (1975). “K interpretatsii kategorii čisla imen suščestvitel'nix v tyurkskix yazıkax”, *Voprosi yazikoznaniya*, s. 98-111.
- GUZEV, V. G. (2015). *Teoretičeskaya grammatika turetskogo yazıka*, Sankt-Peterburg: İzdatel'stvo SPbGU.
- İSAÇENKO, A. V. (1960). *Grammatičeskij stroy russkogo yazıka v sopostavlenii s slovatskim. Morfologiya. Čast' vtoraya*, Bratislava: İzdatel'stvo Slovatskoy akademii nauk.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MARTINET, A. (1960). *Eléments de linguistique générale*, Paris: Librairie Armand Colin.
- MEL'NİKOV, G. P. (1978a). “Boduenovskoye ponimaniye sistemnosti yazıka”, *Yazıkovaya praktika i teoriya yazıka*, Vip. 2, s. 32-51.
- MEL'NİKOV, G. P. (1978b). *Sistemologiya i yazıkoviye aspekti kibernetiki*, Moskva: “Sovetskoye radio”.

- MEŞÇANİNOV, İ. İ. (1948). *Glagol*, Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo AN SSSR.
- REFORMATSKİY, A. A. (1996). *Vvedeniye v yazıkovedeniye*, Pod redaktsiyey V. A. Vinogradova, Moskva: "Aspekt press".
- SMİRNİTSKİY, A. İ. (1952). "K voprosu o slove: Problema "otdel'nosti" slova", *Voprosı teorii i istorii yazıka v svete trudov İ. V. Stalina po yazıkoznaniyu*, Pod red. V. V. Vinogradova, Moskva: İzdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 182-203.
- SMİRNİTSKİY, A. İ. (1959). *Morfologiya angliyskogo yazıka*, Moskva: İzdatel'stvo na inostrannıx yazıkax.
- VARDAR, Berke vd. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.
- VİNOGRADOV, V. V. (1972). *Russkiy yazık (grammatičeskoye uçeniye o slove)*, İzdaniye 2-ye, Moskva: "Vıssıaya škola".
- YELOVKOV, D. İ. - V. B. KASEVİÇ (1979). "Nekotorye problemı lingvistiki v svete materiala yazıkov Yugo-Vostočnoy Azii", *Vestnik LGU*, № 8, s. 71-77